

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligida 2014-yil 19-dekabrda 0055-raqam bilan qayta ro'yxatga olingan.

Maxsus son.

Tahrir hay'ati:

Baxtiyor SAIDOV
Dilshod KENJAYEV
Nizomiddin MAHMUDOV
Yorqinjon ODILOV
Nasirullo MIRKURBANOV
Jabbor ESHONQULOV
Valijon QODIROV
Baxtiyor DANIYAROV
Abdurahim NOSIROV
Tolib ENAZAROV
To'liqin SAYDALIYEV
Ravshan JOMONOV
Zulxumor MIRZAYEVA
Qo'choqbo YO'LDOSHEV
Tajixon SABITOVA
Salima JUMAYEVA
Nilufar NAMOZOVA
Lutfullo JO'RAYEV
(bosh muharrir o'rinbosari)

Bosh muharrir

Bahodir JOVLIYEV

Sahifalovchilar:

Akmal FARMONOV

Nashr uchun mas'ullar:

Nilufar NAMOZOVA
Nigora URALOVA
Yuliyana MUSURMANOVA

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri
Matbuotchilar ko'chasi 32-uy.
Telefon: (98) 121-74-16,
(71) 233-03-10, (71) 233-03-45,
(71) 233-03-67

e-mail: til_adabiyoti@mail.uz
web-sayt: www.tilvaadabiyoti.uz

Jurnalidan ko'chirilgan maqolalar "Til va adabiyot" ta'limi dan olinadi, deb izohlanishi shart.

Jurnalda nashr etilgan maqolalarda mualliflarning tahririyat ma'nosini nazariy ravvoflik kelmaydigan fikr-mulohazalari hisoblanishi mumkin.

Tahririyatga kelgan og'ayimlar taqdir qilmaydi va mualliflarga qaytarilmaydi.

Biomassazh. 2022.25.06. da topshirildi. Ofset usulida chop etildi. Qog'oz bichimi 60x84/8. Sharti bosma tabaqi 8.0. shkalasi-gammatasi. 10, 11 kepl. »ECO TEXTILE PRODUCT» MCHJ bosma-xonalarida chop etildi. Manzil: Toshkent sh. Mirbod tum., Matbuotchilar ko'chasi 32-uy. Bayramta ... Adali 200 nusxa. Bahosi kelishilgan narxda.

1991-yildan chiqqa boshlagan

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ
ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА
НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРЫ LANGUAGE AND LITERATURE TEACHING

SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL OF THE MINISTRY
OF PUBLIC EDUCATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

MUNDARIJA

G'afurjon Muxamedov. Toshkent viloyat chirchiq davlat pedagogika instituti - 5 yoshda	2
DOLZARB MASALA	
Rayxon Rasulova. Og'zaki va yozma nutq - komilik belgisi	
ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR	
Feruza Murodova. Maktab adabiyot darslarida hikoya janri o'qitish texnologiyasi	7
Sarvinov Berdiyeva. O'quvchilarda matn bilan ishlash va tahlil qilish ko'nikmasini shakllantirishning pedagogik-psixologik omillari	8
Ruxsora Murodova. ona tili ta'limida nostonart testlardan foydalanish usullari	11
Tojixon Sabitova. Maqolalar badiyatiga doir	12
Sirdaryoxon O'tanova. Adabiy qahramonlar ruhiyati va tasvir mustahkamligi	14
TAHLIL	
Mohizhar No'monova. Hamid Olimjon lirikasida epitetning semantik-stilistik xususiyatlari	16
Gulmira Komilova. Tilshunoslikda lingvokulturologiya	18
Nilufar Aqulova. O'tkir Hoshimov ijodida obraz yaratish mahorati	20
Umid Shermatova. Taqqaslashirilgan adabiyot ta'limida binar metodik usullar	22
O'tkir Islomov, Gulzoda Bekmuratova. Madaniy nutq - behavo ma'naviy boylik	22
Adiba Davlatova. So'zning asl ma'nosi - shoirning asl dardi	24
Nodira Xoligova, Humoyun Umaraliyev. Komil inson masalasi - jamiyat masalasi	28
Iroda Xoligova. Hamza Hakimzoda niyozining dramalarida monologik nutqning o'rni	30
Nizomiddin Bozorov, Ulug'ov Chorfiyeva. Dramatik asarlarda makon, zamon va badiiy tilning komparativ qirralari	32
Bahorov Eshmanova. Ingliz va o'zbek maqollarning kognitiv-qiyosiy tahlili	34
Ziyoda Usmonova. Ta'lim tizimiga oid kutuzatish, tahlillar va takliflar	36
Gulshodaxon Tojiboyeva. Abdulla Qodiriy va zamondoshlari ijodida ayollar obrazining mustahkam jihatlari	38
Emina Achilova. O'tkir Hoshimovning "urushning so'ngi qurboni" hikoyasida psixologik tasvir	40
Musajon Tadjibayev. Germaniyatda psixologik talqin muammolari	42
TADQIQOT	
Hoshimjon Quchqorov. Tarjimon, tarjima va matn	44
Nafisa Rahmanova. Nizomiy va Navoiyning ota-o'g'il munosabatlari haqidagi qarashlari	46
Laylo Xasanova. Navoiy lirikasida obrazni ifoda etishda ritm va mazmun uyg'unligi	49
Arofotoy Muynidina. O'zbek milliy uyg'unlash adabiyoti vakillari ijodida muvashshah san'ati	51
Mohilul Mavlonova. "Farhod va Shirin" dostonida shopur obrazi talqini	53
Nizomiddin Bozorov, Mohira Hayitova. Samimiyatning teran badiiy ifodasi	55
Ra'no Xayrullayeva. O'quvchilar nutq madaniyatini takomillashtirish, nutqini o'stirish yo'llari va vazifalari	58
Nafisa Muratova. Maktabda tarixiy so'zlar mavzusini o'qitishning o'ziga xos usullari	60
Abdushukur Shofqorov. "O'zbek tilining to'liq lug'ati" dagi dialektal so'zlar	63
Rahmatilla Norbekov. Mung'lik qalbar kuchlisi	65
KICHIK TADQIQOT	
Qodirjon Mo'yidinov. Sud nutqi lektsiklasidagi o'zlashtirma so'zlar	67
Shahnoza Azimjonova. Akademik Naim Karimovning ijodkor portretini tarixiy jarayon zaminida o'rganish mahorati	69
Xosiyat Abdugahhorova. Mustaqil so'z turkumlarida antisemik munosabatlarning ifodalaniishi	70
Dildora Yorbulova. Hamza hakimizda niyozining ashularida xotin-qizlar mavzusi	72
Aziza Avezova. Alisher Navoiy "turkiylar choseri" mi	73
Nodira Xoligova. Millat va jamiyatning badiiy in'ikosi	76
Hikmat Hikmatov. Adabiyot darsida yangi - xamsa" metodidan foydalanish usullari	78
Humoyun Umaraliyev. Hamza Hakimzoda Niyozining she'riyatida er va bilim talqini	80

TIL VA ADABIYOT

TA'LIMI

jurnali

ISSN 1691-2689

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining

Filologiya va Pedagogika fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashridir.

Shahnoza AZIMJONOVA,

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika
instituti tayanch doktoranti

AKADEMIK NAIM KARIMOVNING IJODKOR PORTRETINI TARIXIY JARAYON ZAMIRIDA O'RGANISH MAHORATI

XX asr o'zbek adabiyoti davri tarixiy jarayonning suronli yillarini qamrab olib, ijodkorlar iste'dodlari rivojlanishida "oltin pillapoya" vazifasini o'tadi. Bu davr adabiyotida ozarbayjonlik yuksak insoniy fazilatlar hamda adabiy tafakkur egasi Maqsud Shayxzodaning alohida o'rni bor. Maqsud Shayxzoda 1928-yil fevral oyida surgun muddatini o'tash uchun o'zbeklar diyoriga qadam qo'yadi. Shu kundan boshlab to umrining so'nggi kuniga qadar o'zbek she'riyati, adabiyotshunoslik ilmi taraqqiyoti, tarjimashunoslik sohasida qator asarlar, ilmiy tadqiqotlar hamda tarjima asarlar yaratib o'zbek adabiyotining oltin fondini boyitishga o'zining ulkan hissasini qo'shdi. Adibning tahlikali va zavqli hayoti, ijodidagi rang-baranglik, uning adabiy-estetik qarashlari, shoirona qalbini tahlil qilish so'nggi yillarda ko'plab tadqiqotlarga mavzu bo'ldi. Shu yo'nalishda nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalarining dunyo yuzini ko'rishida Maqsud Shayxzodaning sermazmun ijod mundarijasi adabiy manba vazifasini o'tadi.

"Shayx aka"ning XX asr o'zbek adabiyotidagi adabiy portretini to'laqonli aks ettirishda akademik Naim Karimovning "Maqsud Shayxzoda" nomli mar'ifiy-biografik romani adabiyotshunoslik ilmda ijodkor haqidagi tadqiqotlar orasida o'zining uslub va janr jihatidan novatorlik xususiyatlari bilan ajralib turuvchi adabiy asardir. Romanda N.Karimov Maqsud Shayxzodaning ijtimoiy-siyosiy jarayonlar qurboniga aylanish sabablarini quyidagicha izohlaydi: "GPU xodimlarining aniqlashlaricha, Maqsud Shayxzoda 1927-yili Bokuga borib, u yerdan Istanbulda nashr etilgan "Yeni Kavkaz" jurnalini olib kelgan. U Ozarbayjonning mustamlakaga aylanib, Dog'istonning esa ruslashib borayotganidan tashvishlanayotganini yashirmagan. Va nima uchundir Bo'ynoqdagi harbiy qismning son-sanog'i, ahvoli va milliy tarkibi bilan qiziqqan. Shuningdek, garmizondagi Qozon tatarlari bilan yaqinlashishga harakat qilgan. Garchand u o'zining siyosiy qarashlarini ochiq-oydin bayon etmagan bo'lsa-da, u bilan birga Darbanddan Bo'ynoqqa kelgan va bilim yurtida o'qituvchilik qilayotgan Tavfiq Jalol Dog'istonga mahalliy aholining ruslashib ketishiga yo'l qo'ymaslik uchun kelganlarini aytgan. Xullas, 1927-yilning aprel oyida Qirimdagi "Milliy firqa" partiyasining Veli Ibraimov boshchiligidagi bir guruh a'zolari qo'tga olingach, navbat ularning Bo'ynoq shahridagi idoshlariga keladi. O'sha yilning iyun-iyul oylarida Edhem Fayziy va Mamed Fayziy bilan birga Shayxzoda ham aksilinqilobiy targ'ibot olib borishda

ayblanib, qamoqqa olinadi". [1: 35]

"Olim adabiyotshunos sifatida tarix, adabiyot, ilm o'rtnasidagi tizginni tuta olgan ijodkorlardan biri. Shu bois ilmiy merosida tarixiy jarayon va adabiy hayotning yorqin manzarasini ipga terilgan marjon singari tartiblagan. Adabiyotshunoslikdagi tarixiy jarayon va uning adabiy hayotga ta'siri adabiy hodisalarni ijtimoiy hayot zahirida tekshirishni o'rgatadi". [2: 94] Shu saylda shoir hayotidagi siyosiy hujumlar va jarayonda shoirning ishi qayta ko'rilib taxlam-taxlam ayboma yozildi. "15 sahifadan iborat shu aybomaga ko'ra, Shayxzoda va uning do'stlari "ijtimoiy xavfli unsurlar" deb topildi va ularni OGPU Doimiy vakolatxonasi ixtiyorida "siyosiy qurilish"ga yuborish haqida hukm chiqarildi". [1: 36] Shu taxlida Shayx akaaning hayot yo'li Toshkent bilan bog'landi. Akademik Naim Karimov ijodkorning Ozarbayjondagi hamda Toshkentdagi hayot yo'lini yoritishda va uning tarjimaiy holiga aniqliklar kiritishda bolalikdagi ozarbayjonlik do'sti Idris Aliyev, taniqli teatr arbobi Nazira Aliyeva, hayotining ko'p yillari Toshkentda o'tgan ozarbayjonlik Posha G'aniyev, adabiyotshunos olim Vohid Zohidov, Orif Ayubov (*mashhur jurnalist A'zam Ayubov Cho'lpon qatori ilg'or kishilar bilan bir kunda qat' qilingan ziyoli*)ning ukasi, yozuvchi Mirzakolon Ismoilov, adabiyotshunos Yo'ldosh Solijonov kabi qator ziyolilarning xotira yodnomalari hamda yozishmalaridan unumli foydalangan holda Maqsud Shayxzodaning ikki yurtdagi hayotini badiiy lavhalarda dalillaydi. Akademik mar'ifiy romanda ijodkorning adabiy portretini yaratish barobarida tarixiy jarayonni ijodkorning adabiy-estetik qarashlariga ta'sirini ham alohida o'rganadi. Mazkur holat Shayxzodaning Dog'iston bilan bog'liq yillarini yoritishda yaqqol namoyon bo'ladi. "1920-yil martida qizil armiyaning jangovar harakati bilan Dog'iston uzil-kesil bolsheviklar qo'lga o'tdi. 1921-yil 20-yanvarda esa Butunrossiya Markaziy Ijroiya Komitetining qarori bilan Dog'iston Rossiya federatsiyasi tarkibidagi avtonom respublika, deb e'lon qilindi. Donimualiminni a'lo baholar bilan tugatgan Shayxzodaning ana shu avtonom respublikaga ishg'ayuborilishi tasodifiy emas. O'tgan asrning 20-yillarida Rossiya federatsiyasi tarkibida yashayotgan Dog'istonning sovetlashib borish xavfi mahalliy aholida Ozarbayjonga yaqinlashish xohishini uyg'otdi". [1: 22-23] Bu kabi tarixiy jarayonning zahirida ko'plab muammalar ham yuzaga kelgani tabiiy. O'sha paytda Dog'istonda, – deb yozadi Shayxzoda, – til muammosi chirsillab turardi. Dog'iston Respublikasining ko'p

tilliligi (36 til) pirovardida tilsizlikka, ya'ni yagona yoki keng tarqalgan, Dog'iston uchun umumiy bo'lgan tilning bo'lmashligiga olib kelishi mumkin edi. Shu masalada ehtirosli va kuchli bahs-tartishuvlar bo'lib o'tardi. Biz jumal maqolalari va xususiy bahs-munozaralarda Dog'iston uchun turk tilining maqsadga muvofiqligini isbotlar edik". [1: 24] Demak, Maqsud Shayxzodaning tanqidiy qarashlari paydo bo'lishida, ijodining yangi boshqichga ko'tarilishida, ijodkor badiiy olamining kengayishida Dog'istondagi tarixiy jarayonning ma'lum darajada ta'siri mavjud.

Akademik Naim Karimov ma'rifiy romanlarida ijodkorlarning murakkab va biz uchun zavqli hayotidan hikoya qilargan, har bir vaziyatni badiiy talqin qilishga urinadi. Tarixiy jarayonni yorqin akslantirishda ijodkor bilan bog'liq bo'lgan tarixiy davrni o'z tili bilan so'zlatadi. Bu o'rinda adabiyotshunoslik hamda tarixiy haqiqat bahsga kirishadi. Olim ma'rifiy roman orqali "Shayx aka" xususidagi ilmiy ma'lumotlarga, daliliy materiallarga, ijodkorga xos badiiylilik berish, obraz yaratish borasida haqqoniylikka asoslanishi orqali ijodkorning XX asr o'zbek adabiyotshunosligidagi adabiy portretini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov N. Maqsud Shayxzoda. Ma'rifiy-biografiy roman. – Toshkent: Sharq.
2. Azimjonova Sh. Tarixiy jarayonning adabiy hayotga ta'siri munosabatida // Xorazm Ma'mun akademiyasi axborot-nomasi, 4/5-son. – Xiva, 2022.
3. Karimov N. Shayxzoda va jahon adabiyoti // Jahon adabiyoti, 2008-yil, 11-son. 126–130-betlar.
4. Karimov N. Shayxzoda nega qamalgan? // Darakchi, 2008-yil, 17-aprel.

Xosiyat ABDUQAHOROVA,
Toshkent viloyati Chirchiq davlat
pedagogika instituti o'qituvchisi

MUSTAQIL SO'Z TURKUMLARIDA ANTISEMIK MUNOSABATLARNING IFODALANISHI

Ma'lumki, til murakkab ijtimoiy, biologik-fiziologik hodisa sifatida kommunikativ, emotsional-ekspressiv, akkumulativ funksiyalarni bajaradi. Tilning emotsional-ekspressiv funksiyasining namoyon bo'lishida qarama-qarshi bo'lgan til birliklarining tahlili muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirga qadar tilshunoslikda leksik qarama-qarshilik bir turkum doirasida o'rganib kelindi. Ma'lum vaqt o'tishi bilan bunday munosabatlar boshqa so'z turkumlarida ham kuzatilishi mumkinligi haqida fikrlar bildirildi. Mana shu fikrlar asosida D.Abdullayeva yaqin yillarda ziddiyat tushunchasini kengroq o'rganishni maqsad qilib, antisemiya termini ostida tadqiq etdi. Darslik va qo'llanmalarda borliqdagi ziddiyat, qarama-qarshilik tor tushunilib, antonimiya nomi ostida talqin qilinib kelingan edi. Vaqt o'tishi bilan jahon tilshunosligi, shu bilan birga, o'zbek tilshunosligida ham so'z turkumlararo antisemik munosabatlar mavjudligi aniqlandi.

Antisemik munosabatlarning eng keng ko'lamli sifati va ot turkumidagi so'zlar o'rtasida yuzaga chiqadi. Ot-sifat antisemiya yashovchi asos qaysi turkumda bo'lishidan qat'i nazar, antisemik munosabat yadrosini "belgi" tashkil etadi. Chunki ot turkumidagi antisemiya, asosan, mavhum otlarga xos, bunday so'zlar, odatda, belgi yoki harakatdan *mavhum otlar* sifatida xarakterlanadi. Masalan: *yovuz* – ma'lum predmetning shunday belgisi, *yovuzlik* – belgining ob'yektdan xoli shakli.

Mazkur otlar tub so'z shaklida ham (*g'am, qayg'u, kul-fat* kabi), yasama so'z shaklida ham (*ezgulik, yovuzlik, poklik, shodlik* kabi) kuzatiladi. Yasama so'z shaklida kelganda ular semantikasidagi belgi tub holatidagidan yorqinroq aks etadi, chunki bunday holatda semantik akslanish ham sodir bo'ladi: *ezgu* – *ezgulik*, *yovuz* – *yovuzlik* kabi. Bunday holatda asosning o'zi o'zgarmsadan mavhum otlarni hosil qiladi.

Bu hodisa yuqoridagi keltirilgan misollardagi kabi sifat asosdan ot yasalganda yorqin namoyon bo'ladi. Ayniqsa, sifatadan *-lik* yasovchi affiksi asosida mavhum otlar yasalganda, asos va yasama semantikasi juda yaqin hisoblanadi. Turkum otga o'tgan bo'lsa-da, predmetlik xususiyatidan ko'ra belgi xususiyati kuchli bo'ladi (*yomon* – *yomonlik* kabi). Bunday antisemik munosabatlarning asosiy qismi sifat asosdan *-lik* affiksi yordamida mavhum ot yasalganda yuzaga chiqadi. Bu holatda antisemiya antonimiya yaqinlashgan eng kuchli holat deb e'tirof etishimiz mumkin. So'z turkumlararo antisemik munosabatlar ot va sifat so'z turkumlarida juda ham ko'p kuzatiladi.

Harakat va predmet bildiruvchi so'zlar antisemiya yadrosida antisemik yadro asosini juda ko'p holatlarda "harakat" semasi tashkil etadi. Chunki sof predmetlik semasi antisemik munosabatni yuzaga keltira olmaydi. Bunda predmet sifatida ham harakatning muallag holati olinadi. Masalan, *kulmoq* so'zini *yig'lamoq* so'ziga